

Könül Əbülfəz qızı Məmmədova¹³
ƏDƏBİYYAT VƏ SƏNƏT

“Sənət” (الفن) haqqında danışmaq və onun verdivi mənalari sadalamaq hec də asan is devildir. Bu haqda bir cox alimlər, filosoflar, tənqidçilər saysız-hesabsız əsərlər yazmış və bir-birindən fərqli müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Qədim ərəblər ən vaxsı sənət növünü “təbiətin təqlidi” hesab etmişlər. Platonun fəlsəfi fikrinə görə, “təqlid” (المحاكاة) “gözəl sənət” nümunəsidir. Seir, təsvir (surət) və musiqi də buraya aiddir. Həmçinin gördüyünü artırmadan və ya əksilmədən olduğu kimi qarsı tərəfə çatdırdığına görə, “təqlid” hərfi sənət hesab olunur”. Platon “təqlid”i həqiqi sənət adlandırdı və bu isdə valan, mübaliğə və sisirtmələrə vol verən dövrünün sairələrini qəbul etmədi. Lakin Aristotel müəllimi Platonun “sənət təbiətin təqlididir” fikrinə qarsı çıxaraq, bildirdi ki, “təbiət” dedikdə bizi əhatə edən ətraf mühit devil, vücudda “varadıcı qüvvə” nəzərdə tutulur və bu da qəbul olunmuş sabit həqiqətlərin mövcud olmasını və onların varanma səbəblərini ifadə edir. Beləliklə, “sənət” zahiri təbiətdən daha böyük anlam kəsb edir, belə ki, o, kainatda mövcud olan və mövcud olmayan həqiqətləri təsvir edərək, sanki onlara həyat verir [Faiq Mustafa 1989, 11].

“Sənət” sözü ilk dəfə avropa dillərində varanmış və bununla insana mənfəət verən işlər, məsələn, tacirlik, bənnalıq, dəmirçilik və s. kimi müxtəlif sənaye sahələrinin fəaliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Onlar həmçinin cəmiyyətin zövqünü oxsavan insani fəaliyyət hesab olunan seiri, rəsmi, musiqini, rəqsi, hevkəltarashığı, nəqqashığı da “sənət” adlandırmışlar. Fransız filosofu Andre Laland (1867-1963) özünün fəlsəfəyə aid izahlı lüğətində “sənət” sözünün iki mənasını vermişdir: 1) ümumi mənə, yəni görülmüş bir isin sonda müəyyən nəticə verməsi; 2) gözəllik baxımından mənə, yəni sür və ağılla həyata keçən işlərin gözəl nəticəsi [Zəkarıy və İbrahim t/v. 38]. Biz yalnız insani fəaliyyəti təmsil edən ikinci mənanı arasdırmağa çalışacağıq. Oeyd etmək lazımdır ki, insanın daxili aləmini ifadə edən ədəbiyyat, musiqi, rəsm, rəqs və s. kimi gözəllik hədəflərinin hamısı “sənət” adlanır. “Sənət” sözünün bir istilah kimi dəqiq tərifini müasir ərəb tənqidçisi Məhəmməd ən-Nuveyhi (محمد النويهي) (1917-1980) vermişdir. Onun təqdim etdiyi tərifdə “sənət”in bütün xüsusiyyətləri və ünsürləri haqqında məlumat göstərilmişdir. Ən-Nuveyhi devir: ““Sənət” bəşəri bir məhsuldur və yaradıcı insanın öz duyğularını nizamlı və məqsədli şəkildə qarşı tərəfə təsir etməsidir” [Məhəmməd ən-Nuveyhi 1959, 22].

Ümumiyyətlə, “sənət” sözünün tərifini vermək üçün dörd əsas xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır:

Birincisi: “Sənət” yaradıcı insanın fəaliyyəti və işidir. Hər hansı bir insan müəyyən məqsədi həyata keçirmək və sonda uğurlu nəticələr əldə etmək üçün çalışır. “Sənət” təbiətdə mövcud olanları evnilə qarşı tərəfə çatdırmaq devil, əks halda o, cox asan bir məfhum anlamına gələ bilər və hər bir insan bu isı asanlıqla həyata keçirməyi bacarar. Belə olan halda, bu isı “sənət” adlandırmmaq olmaz, çünki o, “hərqi təqlid” hesab olunur. “Sənət” insan əməlinin məhsulu olmalı və xüsusi bir forma ilə varanmalıdır, yəni o, müəyyən olunmuş nizamlı və müxtəlif ünsürlərin köməyi ilə təbiətdə mövcud olanları yeni formada insanlara çatdırılmalıdır. Beləliklə, “sənət” sözün əsl mənasında təbiət və yaxud həqiqət devil, təbiət ünsürlərinin və onu əhatə edənlərin nizamlı yeni formada varanması deməkdir. Burada əqli təfəkkür, xəval və duyğu da mühüm rol oynayır. Ona görə də devirlər ki, “sənət” insanla təbiətin müstərek isı olduğundan, təbiət və həqiqətlərdən daha gözəl və daha üstündür. Məsələn, həyatda bir mənzərənin və ya bir insanın yanından keçərkən, bizə hec bir təsir göstərmədiyinə görə, ona əhəmiyyət vermirik. Lakin sənətdə bu mənzərəni və ya bu insanı görək (mənzərə dedikdə, rəsm, insan devəndə isə, qəsidə vazan sair nəzərdə tutulur), onda bu hal əvvəlkindən fərqlənir. Belə olan halda bu mənzərə və ya insan qarşısında uzun müddət dayanırıq, diqqətlə baxmaqla onun gözəlliyini və ifadə etdiyi mənalari dərk etməyə çalışırıq. Onda belə bir nəticəyə gəlirik ki, “sənət” təkcə həyatda mövcud olanlar devildir, o, həmçinin həyatda müəyyən dəvisikliklərə məruz qalan, varadıcılığın və bacarığın məhsulu deməkdir. Məsələn, bədii hekayələrdə hər sev olduğu kimi göstərilmir, bas vermiş hadisələr müəyyən dəvisikliklərlə qarşı tərəfə çatdırılır. Bu isdə “xəval” böyük rol oynayır. Xüsusilə qəsidələrdə bunu aydın görmək olur, çünki elə bir qəsidə vaxdur ki, sair həyatdan götürdüyü hadisəni olduğu kimi vəsf etsin. Əlbəttə ki, burada şairin şəxsi baxışları və hissləri də böyük rol oynayır.

İkincisi: “Sənət” hiss və duyğularla həyatda mövcud olan həqiqətlərin ifadəsidir. Hər hansı bir sənəti verinə yetirmək və həyata keçirmək üçün insanın daxili hiss və həyəcanı ona bu isı görməyə vadar edir. Bu iş böyük təcrübəyə əsaslanır, basqa sözlə desək, təcrübəli insanda bu is daha uğurla həyata keçmiş sayılır. Daha sonra daxili hiss və həyəcan bu isı qarşı tərəfə düzgün çatdırmaqda böyük rol oynayır və bu isin uğurla həyata keçməsi sonda nəfisi rahatlıqla nəticələnir. Lakin bu is adi insan tərəfindən həyata keçərsə, onda onun hiss və həyəcanı müəyyən vaxta qədər davam edir və sonda uğurlu nəticə vermir. Lakin əsl sənətkar öz duyğularını bədii üslubla həyata keçirdiyindən onun gördüyü iş ölməz və əbədi olur. “Sənət” təkcə hiss və duyğunun devil, həm də həyatdan götürülmüş dərin nəzəri fikirlərin və həqiqətlərin məhsuludur. Həyatı dərinlən anlayan insan daha cox elmə, biliyə və geniş dünyagörüşünə sahib olur. Qeyd etdiyimiz bu həqiqət bizə sənət və elmi bir-birindən fərqləndirməyə əsas verir. Belə ki, “sənət” həyatda mövcud olanların insan duyğuları ilə ifadəsidir, hada dəqiq desək, “sənət”in əsası duyğudur. Elm isə həyatdakı həqiqətləri ifadə edir və bu həqiqətlər elmin əsası hesab olunur.

İnsan həyatda iki təbii mərhələ qarşısında dayanır: Birinci mərhələdə insan təbiət və ümumilikdə kainatda bas verən hadisələri təhlil etməyə və onları öyrənməyə səv göstərmir. Lakin o, təbiət və kainatın onun duyğularına nə dərəcədə təsir etməsini bilmək istəyir. İnsan təbiətdən təsirləndikdən sonra onu ifadə etməyə çalışır. Məsələn, yaşıl çəmənlilər, axan çaylar gördükdə, nəfisi fərəhlənir, kələ-kötür yollar, quru və ucsuz-bucaqsız səhralar gördükdə isə,

¹³ Bakı Dövlət Universitetinin Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti, naznar82@gmail.com

kədərənir və məyus olur. Uca dağlar, hündürdən axan səlalələr onun qəlbini alovlandırır və özünü bu dağlar kimi əzəmətli və vüqarlı hesab edir, vəhşi heyvanlar, təbii fəlakətlər olan sellər, daşqınlar, şimsək, ildırım, zəlzələlər isə onda qorxu, səmada ucan azad quslar isə qəlbində sakitlik və daxili əmin-amanlıq varadır. Bütün bunlarla vanası, insan ictimaiyyət qarşısında da müxtəlif hisslər keçirir. Beləliklə, aydın və ya gizli, sevincli və ya kədərli, qorxu və ya əmin-amanlıq, sevgi və ya nifrət kimi hisslər duyğularla ifadə olunur və sonda “sənət”i yaratmış olur.

İkinci mərhələyə gəldikdə, təbiət qarşısında dayanan insan özünə tam şəkildə inamlı olması üçün təbiət ünsürlərini, həqiqətlərini, onun sirlərini və xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirərək öyrənməyə çalışır ki, bu da “elm”in varanmasına səbəb olur. Bu, sənət və elmin bir-birindən ayrı şəkildə varanmasına və onlar arasında heç bir əlaqənin olmaması anlamına gəlir. Elm və sənət arasında müstəqil bir əlaqə vardır ki, o da “təsirlənmək” və “təsir etmək”dir. Oevd etmək lazımdır ki, elm sənətdən təsirlənmiş və bəzi həqiqətləri ondan götürmüşdür. Məsələn, psixologiya elmi Dotoyevskinin (1821-1881) məşhur “Cinayət və cəza” romanından təsirlənərək varanmışdır. Romanda bir gəncin insan öldürərək cinayət işləməsindən, lakin uzun müddət cəzasız qalmasından bəhs olunur. Lakin vicdanının ona əzab verməsi, sanki gəncin dözülməz cəhənnəmdə yaşamasına gətirib çıxarır və çıxış yolunu özünü ədalətə təslim etməkdə və törətdiyi cinayəti etiraf etməkdə görür və sonda cəzasını alır. Müəllif əsərdə insani davranışları və müxtəlif xarakterləri dəqiqləşdirərək təsvir edir. Alman filosofu Fridrix Nitsse (1844-1900) deyir: “Mən psixologiyaya aid bütün kitabları oxudum və heç nə başa düşmədim. Lakin Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanını oxuduqdan sonra psixologiyaya elmini tamamilə anladım” [Faiq Mustafa 1989, 16].

Sənətin elmdən təsirlənməsinə gəldikdə, müasir dövrümüzdə bu is çox asan və aydın şəkildə təzahür edir. Belə ki, elmlərin inkişaf edərək bir-birinə təsir etməsi və yeni elmi sahələrin meydana gəlməsi kimi irəliləyişlər müxtəlif sahələrdə çalışan sənətkarların yaradıcılığına müsbət təsir göstərmiş və sonda yüksək səviyyəli, uğurlu sənət nümunələrinin varanmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, romanların, pyeslərin, poeziya nümunələrinin və s. yazılmasında psixologiya, tibb, iqtisadiyyat, ictimai həqiqətlərdən geniş istifadə olunmuşdur.

İnsanın öz duyğularını ifadə etməsi üçün çox yollar vardır. Elə insanlar vardır ki, öz hisslərini səs və hərəkətlərlə qısa zaman müddətində qarşı tərəfə biruzə verirlər və belə insanlar emosional hisslərə sahib olanlar adlanırlar. Onların bu sürətli davranışları tez bir vaxtda həyata keçdiyinə görə, tez zamanda da bitir. İnsanın “duyğu” ilə ifadəsi isə “sənət” hesab olunur və onların məqsədli və nizamlı olması sonda həmin sənət nümunəsinin ölməzliyinə və əbədiyyətinə səbəb olur.

Üçüncüsü: Sənətdə özünəməxsus ifadə etmə üsulu. Sənətkar duyğularla qarşı tərəfə təsir edə bilməyə, onlara müəyyən hissləri vasitəsilə bacarmırsa, onda bu, “sənət” hesab olunmur. Uğurlu sənət isə sənətkarın hiss və duyğularını qarşı tərəfə düzgün çatdırılmasıdır. Bəzi tənqidçilər “sənət”i yaradıcılıq isə və məharət, sənətkarı isə, yaradıcı insan adlandırmışlar. “Sənət” təksə hiss və duyğuların məhsulu deyil, onun özünəməxsus qanun və qaydaları vardır ki, sənətkar öz daxili vicdanı və təcrübəsi ilə onu qarşı tərəfə çatdırmağı bacarmalıdır. Özündə iki fərqli xüsusiyyəti daşıyan insan sənətkar hesab olunur: birincisi, incə hissiyata sahib olanı; ikincisi isə, hissiyatı çatdırmağı bacaran. Allah-Təala sənətkara incə duyğu, güclü təsir edə bilmə bacarığı, dərin vicdani hiss kimi dəvərlə və fərqli xüsusiyyətlər vermişdir. Ona görə də o, digər insanlardan fərqli olaraq, ətrafda baş verən hadisələrə, gözəl mənzərələrə və s. biganə qala bilmir.

Psixoloqlar bəşəriyyətin iki hissəyə bölündüyünü bildirirlər: 1) Hissətsiz və duyğusuz soyuq və donub-qalmış təbəqə. Bu təbəqəyə aid olan insanlar ətrafında baş verənlərə, hətta təhlükəli hadisələrə belə ehtinasız vanasirlər. 2) Hiss və duyğuları güclü və qüvvətli olan təbəqə. Onlar ətrafındakı baş verən bütün hadisələrə tez əhəmiyyət və cavab verən insanlardır. Sənətkarlar məhz belə insanlar arasında meydana çıxır. Rəvayət olunur ki, rus yazıçısı Anton Cexov (1860-1904) gəmi ilə səfərə çıxır. Təsədüfən isçilərdən biri öz isində xətava yol verir və gəminin kapitani yazıçının gözləri önündə isçinin üzünə sillə vurur. Bu hadisənin insanlar arasında baş verməsi isçini çox utandırır və başını qaldıranda Cexovun kədərli üzünü qarşısında görür. İşçi kapitana “sən mənə deyil, bu insanı vurdun” – deyir. Bu hadisədən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Cexov bir ədib kimi öz isinin sənətkarı olmasaydı, o, hadisədən bu dərəcədə təsirlənməz və isçidən daha çox ağır hiss etməzdi. Öz əsərlərində yaşadığı dövrün real səhnələrini və ictimai həyatın səciyyəvi tərəflərini əks etdirən Cexov təbiətdə baş verən hadisələrdən də kənarda qalmamış, hətta saralaraq tökülən yarpaqlar belə onun nəzər-diqqətindən yayınmamışdır. Başqaları bu yarpaqları tapdaladığı, onlara əhəmiyyət vermədikləri halda, o, solmuş yarpaq önündə kədərli dayanaraq, ona təsəlli verməyə çalışmışdır.

Beləliklə, bütün bu xüsusiyyətlər bir yerdə olduqda, tam və uğurlu sənət isə varanır və bu is insanda dərk etmə qabiliyyətinin artmasına vardır edir və keçmişdə baş verən hadisələri təhlil etməkdə ona yardımçı olur. Bəzən adama elə gəlir ki, o, hər şeyi bilir, lakin əsl sənətkar isə qarşısında dayananda heyvətlənir, onu ilk dəfə gördüyünü və hiss etdiyini düşünür. Əsl sənət işi onu başa düşməyə və dərinlən anlamağa kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Məmmədov N.N. Qurani-Kərimin üslub xüsusiyyətləri. Bakı, 2004, 372 s.
2. Məmmədov N.N. Ərəb dilinin üslubiyyəti və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2017

Ərəb dilində

3. أحمد الشايب. الأسلوب. ط7، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، 1976
4. أميرة حلمي مطر. فلسفة الجمال. المكتبة الثقافية، 1967.
5. دنيس هويسمان. علم الجمال. ترجمة: أميرة حلمي مطر. سلسلة الألف كتاب. القاهرة، د.ت.
6. زكريا إبراهيم. مشكلة الفن. مكتبة مصر. القاهرة، د.ت.

Açar sözlər: ədəbiyyat nəzəriyyəsi, sənət, ədəbiyyatda təqlid, Sənət və gözəllik, Sənət və doğruluq

Ключевые слова: литературоведение, искусство, подражание в литературе, искусство и красота, искусство и истина.

Литература и искусство РЕЗЮМЕ

На сегодня разработаны многие теоретические идеи об искусстве, его задачах, отношении к жизни и истине. Эти идеи иногда даже противоречат друг другу. Важнейшей сферой деятельности здесь является социальная и индивидуальная активность личности. Согласно этой теории, важным фактором в жизни человека являются его потребности, которые реализуются в его образе жизни, через совершаемые им добрые дела на всех этапах развития. В целом искусство является важным инструментом в налаживании социальных связей, так как охватывает цели людей, их запросы и в то же время общие чувства и эмоции людей. Искусство в собственном смысле слова есть не природа и не истина, а упорядоченное сочетание элементов природы и социальной среды в новой форме. Здесь важную роль также играют мышление, воображение и эмоции. Вот почему говорят, что искусство прекраснее и выше природы и истины, поскольку является совместным произведением человека и природы. Искусство в целом является человеческим продуктом и представляет собой упорядоченное и целенаправленное выражение творческим человеком своих эмоций. Что же касается влияния искусства на науку, то в современный период этот процесс проявляется ярко и последовательно. Такие достижения, как появление

новых научных направлений и развитие прежних, положительно сказались на творчестве художников, работающих в различных областях, и в конечном итоге привели к созданию художественных образцов высокого уровня. Например, при создании таких образцов творчества, как романы, пьесы, образцы поэзии и т.д. широко использовались достижения психологии, медицины, экономики, различные социальные факты.

Literature and art SUMMARY

Today, many theoretical ideas about art, its tasks, attitude to life and truth have been developed. These ideas sometimes even contradict each other. The most important area of activity here is the social and individual activity of the individual. According to this theory, an important factor in a person's life is his needs, which are realized in his way of life, through good deeds performed by him at all stages of development. In general, art is an important tool in building social ties, as it covers the goals of people, their requests, and at the same time the general feelings and emotions of people. Art in the proper sense of the word is neither nature nor truth, but an ordered combination of the elements of nature and the social environment in a new form. Thinking, imagination and emotions also play an important role here. That is why they say that art is more beautiful and higher than nature and truth, because it is a joint product of man and nature. Art as a whole is a human product and is an ordered and purposeful expression of the creative person's emotions. As for the influence of art on science, in the modern period this process manifests itself clearly and consistently. Advances such as the emergence of new scientific directions and the development of old ones have had a positive impact on the work of artists working in various fields, and ultimately led to the creation of high-level artistic examples. For example, when creating such samples of creativity as novels, plays, samples of poetry, etc. the achievements of psychology, medicine, economics, and various social facts were widely used.

RƏYÇİ: dos. N.Əfəndiyeva